

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

A. Historia książki i bibliotek

Henryka Kramarz

Urządzenie i organizacja Biblioteki Zakładu Naukowo-Wychowawczego oo. Jezuitów w Bąkowicach koło Chyrowa (1886–1939)

Kolegium oo. Jezuitów w Bąkowicach koło Chyrowa powstało w 1886 r. w pięknej okolicy nad Strwiążem, gdzie jezuici zakupili posesję za środki otrzymane w spadku przez jednego ze swych księży i wzniesli tam zabudowania szkolne. Prowadzili zakład do wybuchu II wojny światowej. W 1939 roku kolegium zostało zlikwidowane przez władze sowieckie, a po wojnie Chyrow już do Rzeczypospolitej nie powrócił.

Zakład obejmował wyższe gimnazjum klasyczne oraz konwikt (internat). Po pożarze kolegium w Starej Wsi, przez jakiś czas (1886–1887) prowadzono w Chyrowie studia filozoficzne dla kleryków. W okresie międzywojennym zajmowano się także edukacją podstawową przyszłych gimnazjalistów. W 1890 r. gimnazjum chyrowskie otrzymało prawa publicznych szkół państwowych i było pierwszą prywatną instytucją naukowo-dydaktyczną w Galicji, która tego dostąpiła.

W pierwszym roku po otwarciu szkoły zespół uczniowski tworzyło 150 pierwszoklasistów przeniesionych z Tarnopola, gdzie, jak uzasadniali jezuici, z powodu ciasnoty lokalowej, braku przestrzeni do rozbudowy, bliskości granicy, a także chłodniejszego klimatu i drożyzny artykułów pierwszej potrzeby, zaczęto kolegium likwidować, zaprzestając sukcesywnie od 1886 r. naboru nowych uczniów¹. Tarnopol przekazał znaczną część księgozbioru zakładowi chyrowskiemu, który między innymi dzięki temu zdobył szybko prestiż i uważany był wówczas, a można to potwierdzić także dziś, za placówkę oświatową najlepiej w skali kraju wyposażoną w księgozbiory i środki dydaktyczne. Jezuici z wysoką kompetencją i zatroskaniem gromadzili książki celowo, by jak najlepiej mogły one służyć dydaktyce i pracy naukowej².

¹ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, 1172 – I, *Z wieku XIX. Chyrow Akta Kolegium z lat 1882–1899*, k. 5.

² *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Oprac. Ludwik Grzebień SI przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków 1996, s. 96–97.

Biblioteki chyrowskie, ogólnozakładowa wraz z gimnazjalną, liczyły pod koniec lat międzywojennych około 50 000 woluminów³. W zbiorach ich znajdowały się egzemplarze średniowiecznych dokumentów pergaminowych, inkunabułów i innych bibliofilskich rzadkości. Chociaż burzliwe dzieje Towarzystwa Jezusowego powodowały niszczenie i rozgrabianie jego bibliotek, Chyrów zgromadził wiele pozycji unikatowych, np. oryginalny rękopis Bulli Papieża Benedykta VIII z 1304 r., pergaminowy, iluminowany Kodeks La Franca, pisany minusculą karolińską, a także inne europejskie kodeksy średniowieczne i wczesnonowożytne. Nie brakowało inkunabułów polskich, np. wczesnych wydań dzieł Jana Długosza, XVI-wiecznych oraz późniejszych podręczników jezuickich, pijarskich i innych. Bardzo licznie reprezentowana była książka XVIII-wieczna. Szczycono się zwłaszcza KEN-owską literaturą pedagogiczną⁴. Kadra profesorska zakładu doceniała szczególnie inkunabuły treści naukowej, odzwierciedlające poziom badań na różnych etapach rozwoju historycznego, oraz te, które w dawnych czasach służyły kształceniu młodzieży. W sprawozdaniach dotyczących posiadanych starych ksiąg wymieniano np. takie pozycje, jak: *Tabulae astronomicae Alphonsi, Regis Castellae, Venezia 1492*; *Bernardi Claravallensis, Insigne opus sermonum, Bazylea 1494*; *Justiniani Imperatoris, Institutiones, Venezia 1494* (kodeks rubrykowany, iluminowany, ze złoceniami, oprawny w deskę i cielęcą skórę); *Ambrosius, Opera, pars secunda, pars tertia, Basilea 1499*; *Nicolaus de Lyra, Prologus in bibliam, Norymberga 1485* (Tom pierwszy oprawny w pergamin, tom drugi w papier i tekturę, tekst iluminowany z ozdobnymi inicjałami.).

Rarytasem książkowym w zakładzie chyrowskim były także wcześnie drukowane egzemplarze podręczników akademickich i opracowań naukowych z różnych dziedzin, np. z zakresu matematyki posiadali takie dzieła jak: *Hervagius Mathematicorum, 1546 r.*; *Lossius, Aritmetica erothemata, 1562 r.*; *Mithobius, Stereometria, 1544 r.*; *Valentius, Logarytmy, 1594 r.*; *Virdung, Tabulae resolutae, 1542 r.* i inne. Chyrów szczycił się również bogatą kolekcją wczesnonowożytnych dzieł naukowych z zakresu fizyki, astronomii, geologii, geografii i kartografii, archeologii, biologii, medycyny, architektury, a szczególnie z dyscyplin humanistycznych, zwłaszcza łaciny i greki, które należały do przedmiotów wiodących tak w szkołach staropolskich, jak i w dziewiętnastowiecznych gimnazjach klasycznych⁵. Priorytet humanistyki w kształceniu nie oznaczał jednak u Jezuitów zaniedbywania dyscyplin ścisłych i przyrodniczych zarówno w Chyrowie, jak i w kolegiach wcześniejszych.

³ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie..., 1417, *Domy jezuickie, Biblioteka Zakładu Naukowo-Wychowawczego oo. Jezuitów w Bąkowicach koło Chyrowa*, s. 24.

⁴ *Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu oo. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem, za rok szk. 1927/1928*, R. XXXIV, s. 17; Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie..., 1417, s. 25; K. Konopka SI, *Biblioteki w Zakładzie Wychowawczym oo. Jezuitów w Chyrowie*, „Silva Rerum”, t. III, 1927 r., s. 132; J. Niemiec, *Zakład Naukowo-Wychowawczy oo. Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Rzeszów–Kraków 1998, s. 224.

⁵ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie..., 1417, s. 26.

Szesnasto- i siedemnastowieczna literatura naukowa była przeważnie łacińska, ale księgozbiór chyrowski mógł pochwalić się również starymi podręcznikami napisanymi w języku polskim, np. „książką do geometrii” autorstwa ks. Stanisława Solskiego SI, wydaną w latach osiemdziesiątych XVII wieku⁶. Ojciec bibliotekarz przytoczył w sprawozdaniu fragment wstępu ks. K. Solskiego do tejże książki, w którym autor uzasadniał, że posłużył się językiem polskim, bo pragnął „pobudzić młodzież, aby tym chętniej chciała się bawić tymi naukami matematycznymi, tak potrzebnymi w życiu, a nie wymawiała się trudnościami i brakiem polskich książek”⁷. Wśród inkunabułów chyrowskich znajdowały się także egzemplarze przyznawane uczniom w nagrodę za pilność.

Wartość naukową księgozbioru chyrowskiego podnosiła kolekcja 300 map z XVIII i XIX wieku, które jezuita białoruscy przywieźli z krajów zabajkalskich, dokąd udawali się jako kapelani do zesańców polskich. Jedną z nich była unikatowa *Karta Irkutojskiej Gubernji* przedstawiająca rozmieszczenie 10 000 Polaków na tym terenie⁸.

Najstarszy zasób książkowy pochodził głównie z Tarnopola (około 6000 woluminów). Jezuita zakładając tam w 1820 r. kolegium, zaopatrzyli je w niezbędny księgozbiór, którego część przywieźli z Połocka, a wzbogacał się on dzięki darom od byłych wychowanków oraz rodziców kształcących w ich szkole swoje dzieci, a także od rozmaitych zakonów, uniwersytetów zagranicznych, rodzin arystokratycznych. Sponsorzy oraz profesorowie–bibliotekarze chętnie nabywali dla biblioteki cenne książki z dawnych, jezuickich kolegiów, których część przetrwała okres kasaty zakonu (1773–1814) w zbiorach nie zlikwidowanych domów Towarzystwa Jezusowego, położonych na należących wówczas do imperium carskiego ziemiach białoruskich, oraz w rozproszeniu w rozmaitych księgozbiorach prywatnych i kościelnych. Po 1820 r. drogą zakupów i darowizn trafiły one do kolegium tarnopolskiego, a stamtąd do Chyrowa zaraz po otwarciu nowego zakładu. Tarnopol po transformacji (przekształcony w rezydencję i ośrodek studiów teologicznych dla kleryków) zatrzymał tylko część swego księgozbioru, a resztę przekazał Chyrowowi⁹. Pozostały w Tarnopolu zasób biblioteczny został zrabowany przez wojska rosyjskie w 1915 r. Jezuita po wojnie wszczęli starania o odzyskanie książek. Powróciła tylko część z nich w 1922 r. Spowodowało to monity ze strony rektora i bibliotekarzy chyrowskich, którzy jako „spadkobiercy” zbiorów tarnopolskich jeszcze w 1929 r. upominali się w Leningradzie o zwrot brakujących „najcenniejszych pod względem bibliograficznym dzieł”¹⁰. Z powodu powiązań Chyrowa z Tarnopolem,

⁶ Ks. S. Solski SI, *Geometra polski*, Kraków 1683–1686.

⁷ Ks. S. Solski SI [za:] Archiwum Prowincji Polski Południowej..., 1417, s. 27.

⁸ K.S. Konopka SI, *Biblioteczne niespodzianki*, „Silva Rerum”, R. IV, 1928 r., s. 22–23.

⁹ S. Bednarski, *Biblioteka Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego*, „Nasze Wiadomości”, t. IX (1928–1931), s. 76.

¹⁰ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego..., 1417, k. 79.

a Tarnopola z placówkami białoruskimi, wiele książek chyrowskich miało proveniencję np. połocką czy mińską oraz stary rodowód wydawniczy.

Kolegium w Połocku i jego biblioteki początkami swymi sięgały czasów Stefana Batorego i ks. Piotra Skargi SI (1580–1820), cieszyły się licznymi benefaktorami–bibliofilami i okresowo własną drukarnią. Mińsk od 1657 r. był siedzibą jezuickiej stacji misyjnej (zależnej od Nieświeża), a od 1714 r. siedzibą kolegium, które sponsorował wojewoda trocki Cyprjan Brzostowski.

Zakład chyrowski troskliwie przechowywał stare księgi, których losy sprzężone były z dziejami zakonu, ale i dbał o systematyczne powiększanie zbiorów, kupując na bieżąco nowości wydawnicze¹¹. Za zakup książek odpowiedzialni byli wytypowani do tego ojcowie. Niektóre nowości trafiały do biblioteki automatycznie, np. Akademia Umiejętności przysyłała regularnie egzemplarz „obowiązkowy” każdego wydawanego dzieła¹².

Tradycja starannego wyposażania w książki kolegiów, czyli jezuickich domów zakonnych połączonych z zakładami naukowymi, była stara jak sam zakon. W każdym domu TJ istniała biblioteka służąca wszystkim, a także wyodrębnione księgozbiory specjalistyczne i podręczne, dostosowane do potrzeb kierunku edukacji i prac naukowych prowadzonych w danej placówce¹³. Prawidłowe wyposażenie i zorganizowanie biblioteki uważano w środowiskach ignacjańskich za warunek funkcjonowania i efektywności naukowo-dydaktycznej danego kolegium, a więc i za przejaw poprawnej realizacji jezuickiego ratio studiorum, co odpowiadało atrybutom zakonu oraz jego powołaniu i misji w Kościele.

Dbano nie tylko o jakość doboru książek pod względem merytorycznym, czyli o racjonalną politykę zakupu, ale i o ich zabezpieczanie oraz przechowywanie, a więc także o właściwe wyposażenie lokalowe biblioteki, co regulowały dokładne przepisy. W planach budowy nowego kolegium przewidywano zawsze specjalny lokal na księżnicę. Główne pomieszczenie biblioteki kolegijskiej było jednocześnie czytelnia. Zazwyczaj znajdowało się ono na pierwszym piętrze, nad jadalnią, należało do najbardziej okazałych i miało wymiary kilkakrotnie większe od innych sal. Pod ścianami stały szafy i regały, na środku znajdował się duży stół oraz krzesła dla czytelników. Meble biblioteczne (funkcjonalne, z elementami sztukaterii) wykonał br. Andrzej Krzyżanowski (1840–1916)¹⁴.

Biblioteka kolegium chyrowskiego mieściła się w sali o powierzchni 33 x 11 m², podwyższonej o galerię na półpiętrze, miała ognioodporny strop. Początkowo oświetlano ją lampami naftowymi. By zmniejszyć zagrożenie pożarowe, pod koniec 1886 r. wprowadzono bezpieczniejsze oświetlenie gazolinowe, wykorzystując produkt uboczny z destylacji ropy naftowej. Gazolinę doprowadzano rurami zainstalo-

¹¹ J. Niemiec, *Zakład Naukowo-Wychowawczy oo. Jezuitów w Chyrowie...*, s. 222.

¹² *Sprawozdania Dyrekcji...*, R. II–XX, r. 1893/1894–1913/1914 (Spisy nabytków bibliecznych).

¹³ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 42.

¹⁴ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego..., 1417, s. 39.

wanymi w ścianach. Gdy próba zakończyła się niepowodzeniem, powrócono do metody tradycyjnej, a część rur wymontowanych ze ścian użyto do budowy balustrady na galerii w sali bibliotecnej¹⁵. Mimo ostrożności, w marcu 1890 r. w zakładzie miał miejsce groźny pożar. Biblioteka jednak nie ucierpiała dzięki ofiarnej postawie i zaradności ojców i braci oraz starszych gimnazjalistów, którzy zdążyli zlokalizować ogień, zanim dotarły straże¹⁶.

W 1893 roku księgozbiór liczył już kilka tysięcy dzieł różnorodnej proveniencji. Ekslibrisów zazwyczaj nie stosowano. Spotkać je można było wyjątkowo w księgozbiorach specjalistycznych. Częściej zdarzały się ekslibrisy cudze, które występowały na dziełach darowanych bibliotece (tzw. donacyjne). Wprowadzano czasem superekslibris jako znak własnościowy (zazwyczaj wytłoczone litery IHS wraz z nazwą kolegium). Kartę tytułową książki zaopatrywano w notatkę proveniencyjną, którą czasem zamieszczano również na którejś ze stron wewnątrz tomu.

Zatroskanie o informacyjną sprawność biblioteki przejawiało się w metodycznie opracowanych katalogach, alfabetycznym i rzeczowym, które miały postać ksiąg. Obowiązywał układ działowy (przedmiotowo-tematyczny). W działach porządkowano książki według formatów. Szafy oznakowane były dużymi literami alfabetu, półki cyframi rzymskimi, a książki na półkach arabskimi. Od miejsca przechowywania woluminu zależała jego sygnatura, np. A I 1. Jezuici chyrowieccy teoretyzowali na temat urządzania bibliotek, których struktura, funkcjonalność dydaktyczna i sprawność informacyjna była w ich kolegiach celowa i przemyślana¹⁷.

Początkowe prace nad katalogowaniem w głównym księgozbiornie kolegium prowadzili o. Stanisław Pykosz (1866–1941) i br. Ignacy Tokarz (1873–1949). Dzieło ich kontynuowali o. Józef Szczepański (1873–1931) i br. Tomasz Kumor (1867–1933). Do I wojny światowej skatalogowali około 4000 tomów. W latach międzywojennych o. Kazimierz S. Konopka (1879–1941) dokończył obydwie katalogi kartkowe, alfabetyczny (autorski) i działowy, wypełniał także systematycznie księgę inwentarzową oraz osobno rejestrował ważniejsze pozycje nowonabyte. Wykaz posiadanych nowości wykładał w czytelni do wglądu. Przeciętnie przybywało około 200 woluminów rocznie. Po 25 latach istnienia Zakładu (w 1911 r.) biblioteka kolegium liczyła 8000 dzieł¹⁸. W ciągu następnych 15 lat księgozbiór powiększył się do prawie 30 000 tomów¹⁹. Wkrótce przed wybuchem II wojny światowej przybywało rokrocznie po kilkaset nowych książek, np. w roku szkolnym 1938/1939 do samej biblioteki profesorskiej włączono 560 nowych pozycji²⁰. Licz-

¹⁵ J. Sas, *Początki Chyrowskiego Kolegium*, „Nasze Wiadomości”, t. II, 1906–1909, s. 350; Por.: K.S. Konopka, T. Karyłowski, *O bibliotekach naszych w kolegiach Prowincji Galicyjskiej*, „Nasze Wiadomości”, t. III, 1910–1912, s. 474

¹⁶ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego..., 1172 – I, k. 134.

¹⁷ K.S. Konopka SI, *Wskazówki jak urządzić biblioteki*, Kraków 1913.

¹⁸ Ibidem, s. 475.

¹⁹ *Sprawozdanie Dyrekcji...*, za rok szkolny 1925/26, R. XXXII, s. 11, 18–25.

²⁰ Ibidem, za rok szkolny 1938/39, R. XLV, s. 222.

nie reprezentowana była tematyka filozoficzno-teologiczna, religijno-homiletyczna, ale także historia, filologia klasyczna i nowożytna, geografia i przyroda, literatura piękna. Językiem około 80% dzieł był polski, około 15% niemiecki. Nie należały do rzadkości książki w języku francuskim, łacińskim, greckim, rosyjskim, ukraińskim i innych. Biblioteka główna Kolegium Chyrowskiego obejmowała tylko około 50% zbiorów globalnych. Prenumerowano również wiele czasopism, np. w latach 1920–1938 po kilkadziesiąt tytułów rocznie²¹.

Wybrane lata szkolne	Ilość książek ogółem
1921/1922	9 286
1922/1923	9 686
1923/1924	9 874
1924/1925	10 722
1926/1927	12 539
1927/1928	12 600
1928/1929	12 911
1929/1930	16 545
1931/1932	22 649
1932/1933	24 418

Tabela 1. Stan ilościowy księgozbioru głównego w Kolegium Chyrowskim w wybranych latach okresu międzywojennego

Źródło: *Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu Naukowo-Wychowawczego oo. Jezuitów w Chyrowie*, Roczniki XXVIII–XXXI, XXXIII–XXXVI, XXXVIII–XXXIX, za lata 1921/1922–1924/1925, 1926/1927–1929/1930, 1931/1932–1932/1933.

W głównej sali bibliotecznej znajdowały się tylko podręczne dzieła ogólnoinformacyjne oraz ważniejsze i częściej czytane książki z różnych dziedzin. Cała biblioteka zakładowa nie miała bowiem jednego lokalu, lecz rozmieszczona była zgodnie z konkretnymi potrzebami czytelnickimi w rozmaitych salach na terenie całego budynku szkolnego. Statystyka stanu ilościowego całego księgozbioru w Sprawozdaniach dyrektorskich nie była podawana. Dane dotyczyły rozmaitych części składowych biblioteki, które w statystykach traktowano osobno.

Z księgozbioru globalnego były bowiem wyodrębnione „biblioteki” specjalistyczne, przeznaczone do dyspozycji różnych grup zbiorowości szkolnej. Istniały więc biblioteki: profesorska, poszczególnych pracowni naukowo-dydaktycznych,

²¹ Ibidem, R. XXXII–XLV, r. 1925/1926–1938/1939 (rozdziały: *Pomoce naukowe*).

uczniowska, uczniów–eksternistów, sal do nauki własnej, organizacji młodzieżowych, kółek zainteresowań, a nawet lecznicy zakładowej i ogródka szkolnego.

Biblioteka profesorska stanowiła drugie, jak wyrażali się pracujący w niej jezuiti, „zgrupowanie” książek posiadanych przez zakład chyrowski²². Pod koniec okresu międzywojennego liczyła około 25 500 tomów. Czytelnia profesorów, służąca wyłącznie gronu pedagogicznemu i stanowiąca, jak mówiono, „rozszerzenie” ich księgozbioru, znajdowała się w sąsiedztwie głównego lokalu biblioteki kolejalnej²³. Odbywały się w niej także konferencje i posiedzenia Rady Pedagogicznej. Ta część biblioteki wyposażona była w szczególnie cenne dzieła naukowe: ogólnoinformacyjne i specjalistyczne, zwłaszcza z zakresu filologii klasycznej, literatury niemieckiej, językoznawstwa, historii; a także wielu wydań klasyki literatury polskiej. Wyodrębniony dział biblioteki profesorskiej stanowiły książki pedagogiczne i czasopisma. Na półkach czytelnianych znajdowały się tam np. zestawy dzieł wydawanych przez akademie niemieckie (Winkelmann, Tesaurus), *Lexicon der Mythologie* Roesslera, *Realencyklopedie* Pauly-Wissowa, słowniki języka polskiego Lindego, Karłowicza, Kryńskiego, Niedźwieckiego, *Bibliografia* Estreichera, *Lexicon der Pedagogik* Roloffa, *Handbuch der Erziehungswissenschaft* (wyd. Pusteta), *Encyklopedisches Handbuch der Pedagogik* Reina. W dziale historycznym występowały herbarze, „Mumenta Poloniae”..., wydawnictwa encyklopedyczne Trzaski, Everta, Orgelbranda, edycje Towarzystwa Miłośników Miasta Krakowa.

Pod nadzorem profesorów pozostawały ponadto księgozbiory poszczególnych pracowni dydaktycznych. Praktyczniej było bowiem korzystać, ucząc danego przedmiotu, z książek specjalistycznych znajdujących się pod ręką, niż zamawiać je każdorazowo i przynosić z odległych pomieszczeń. Każdą biblioteczkę pracownianą nadzorował profesor uczący określonego przedmiotu, nazywało się to „zawiadowaniem” książkami. Profesor „zawiadawca” systematycznie otrzymywał nowe, przeważnie przedmiotowo-metodyczne pozycje do swej pracowni od bibliotekarza ogólnego, który wpisywał je wcześniej do inwentarza, stemplował i wprowadzał do katalogu centralnego²⁴. W skład biblioteki profesorskiej np. w roku szkolnym 1893/1894 wchodziły 1133 dzieła w 2119 tomach, a także liczne czasopisma specjalistyczne. W tymże roku prenumerowano dla kadry nauczycielskiej 19 tytułów, a ilość ta później się zwieliokrotniła. W 1911 r. biblioteka profesorska dysponowała 6240 dziełami oraz 96 tytułami czasopism²⁵. Szczególnie cennym ówczesnym nabytkiem było zbiorowe wydanie *Deutsche National Literatur*. Jak świadczą Sprawozdania dyrektorskie, w roku 1929/1930 biblioteka profesorów liczyła już ponad 10 000 dzieł (bez księgozbiorów pracownianych)²⁶. Dominowała w niej filozofia

²² Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie..., 1417, k. 29.

²³ Ibidem, k. 30.

²⁴ K. Konopka SI, *Biblioteki w Zakładzie Wychowawczym oo. Jezuitów w Chyrowie*, „Silva Rerum”, R. III, 1927 r., s. 59.

²⁵ K. Konopka SI, *O bibliotekach naszych...*, s. 469–481; J. Sas, *Konwikt chyrowski...*, s. 38.

²⁶ *Sprawozdanie Dyrekcji...*, za rok szkolny 1929/1930, R. XXXVI.

starożytna i dzieła autorów klasycznych, historia z wydawnictwami źródłowymi, literatura polska, niemiecka, angielska, francuska. Do biblioteki profesorskiej ciągle napływały cenne stare druki oraz interesujące nowości, np. w roku 1930/1931 otrzymano w darze pierwsze wydanie przekładu *Biblii* ks. Jakuba Wujka SI z 1599 r., w 1933/1934 XVII-wieczne *Vita S. Raphaelis*, zbiorową edycję dzieł J.M. Hoene-Wrońskiego, najstarsze wydanie *Śpiewów historycznych* J.U. Niemcewicza. W następnym roku zasubskrybowano np. *Wielka wojnę 1914–1918* Jana Dąbrowskiego (wyd.: Warsz. 1937) oraz *Życie zwierząt* Alfreda Brehma²⁷.

Katalogowaniem biblioteki profesorskiej, tak jak i biblioteki ogólnej kolegium, zajmował się o. Kazimierz S. Konopka, którego wspomagali o. Błażej Blajer (1885–1939), br. Tomasz Kumor (1867–1933). Z inicjatywy o. Romualda Koppensa (1865–1943), profesora języka polskiego, wyodrębniono w katalogu dział polonistyczny, w którym umieszczono inkunabuły i cimelia rodzime, książki z literaturoznawstwa oraz dzieła z zakresu polskiej literatury pięknej. Przy katalogowaniu pomagał także ówczesny kleryk Jan Mięka (1906–1990). Wykazali się oni wielką pracowitością, zwłaszcza o. K.S. Konopka, który poza katalogowaniem pisał i publikował rozprawy na temat sposobu opracowania zbiorów bibliotecznych, prowadził zajęcia dydaktyczne, wyjeżdżał jako rekolekcjonista, np. w 1937 r. do kilkunastu miejscowości w Małopolsce, a w czasie wakacji do Danii na misję²⁸.

Jednocześnie z powstaniem zakładu otworzono bibliotekę uczniowską. Jak zobowiązywał opublikowany *Program...*, zakład musiał być zaopatrzone we wszelkie środki dydaktyczne, spośród których za najważniejsze uważano funkcjonalne pod względem dydaktycznym biblioteki²⁹. Podręczniki szkolne i inne druki niezbędne, np. prasę chyrowską, otrzymywał obowiązkowo każdy uczeń do własnej dyspozycji na koszt rodziców. Co do odpłatnego przydziału książek nadobowiązkowych należało wcześniej uzyskać zgodę osoby finansującej³⁰. Celem biblioteki uczniowskiej było uzupełnianie wiadomości przez samodzielną lekturę oraz doskonalenie biernej znajomości języków obcych. W roku szkolnym 1893/1894 biblioteka uczniowska liczyła około 2500 dzieł w języku polskim oraz w językach obcych, do roku 1909/1910 ilość ta podwoiła się, a po zastoju pierwszowojennym nadal wzrastała³¹.

Biblioteka uczniowska dzieliła się na księgozbiory zwane „dywizyjnymi”. Księgozbiory te stanowiły wyposażenie sal do nauki własnej, osobnych dla każdej klasy („dywizji”). Prowadzili ją sami gimnazjaliści, dobierani spośród celerów. Sala

²⁷ *Sprawozdanie Dyrekcji...*, za rok szkolny 1930/1931, R. XXXVII, s. 18–19; ibidem, 1933/1934 i 1934/1935, R. XL i XLI, s. 36.

²⁸ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego..., 1417, k. 13.

²⁹ *Program Zakładu Naukowo-Wychowawczego pod wezwaniem Św. Józefa w Bąkowicach pod Chyrowem*, Bąkowice pod Chyrowem 1936, s. 55.

³⁰ *Program Zakładu Naukowo-Wychowawczego oo. Jezuitów...*, 1934, s. 4, 15–16.

³¹ *Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum oo. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1894*, R. I, s. 47; *Sprawozdanie Dyrekcji...*, za rok szkolny 1910/1911, R. XVIII, s. 33; ibidem, za rok szkolny 1921/1922, R. XXVIII, s. 13.

do nauki pozalekcyjnej, przeznaczona dla uczniów danej klasy i mieszcząca przydzielony im księgozbiór, nazywana była „muzeum” w nawiązaniu do mitologicznych opiekunek nauk i sztuk. Sale „muzealne” były obszerne i jasne. Dostęp światła zapewniały czytelnikom duże, weneckie okna. Każdy uczeń miał swoje stałe miejsce przy biurku (wyposażonym w szuflady oraz półki na książki) i musiał dbać o utrzymanie na nim porządku. W salach nauki własnej obowiązywała cisza i panowała atmosfera pracy³². W księgozbiorach „dywizyjnych” znajdowały się beletrystyka młodzieżowa, literatura rozrywkowa i popularna oraz książki refleksyjno-wychowawcze i religijne³³. Lekturą można było się zajmować dopiero po odrobieniu lekcji. Prefekt dywizyjny zobowiązany był udzielać porad, jak czytać, by osiągnąć z lektury największy pożytek³⁴.

Na prefektów dywizyjnych wybierano młodych jezuitów, bo uważano, że w salach nauki własnej, a także w czasie przeznaczonym na zabawę, nadzór pedagogiczny powinien być jak najbardziej partnerski. Jak uzasadniał o. Henryk Jackowski, rektor Kolegium w Chyrowie w latach 1887–1891, spodziewano się, że młodzi lepiej pamiętający swoje lata szkolne, będą okazywali „większą wyrozumiałość na figle i wybryki powierzonej sobie gromadki”³⁵. Wychowawcy dywizyjni, spełniający rolę pedagogów szkolnych, nie tylko dbali o księgozbiory klasowe, czytelnictwo i odrabianie lekcji, lecz również organizowali zabawy dla uczniów odpowiednie do ich wieku. Dlatego byli szczególnie mile wspomniani po latach przez swych wychowanków, np. o jezuitcie Stefanie Dzierżanowskim SI (1881–1922) pisano, że „opowiadał baśnie, legendy, bajki, uczył śpiewu (nie tylko pieśni religijnych!)...”, grał z dziećmi w palanta, bił się śnieżkami, wyczulął na porządek i, jak później refleksjowano, doprowadzał uczniów do „formy”³⁶.

Biblioteka uczniowska systematycznie powiększała się, a wkrótce przed wybuchem I wojny światowej liczyła już około 6000 książek. Wojna odbiła się jednak na losach tego księgozbioru szczególnie niekorzystnie zarówno w czasie inwazji rosyjskiej, jak i polsko-ukraińskich zmaganiach w walce o władzę (1–26 listopada 1918 r.). Przechodzący przez Chyrów żołnierze wykradali książki z biblioteki uczniowskiej, co było dla nich łatwiejsze niż ograbienie biblioteki profesorskiej, znajdującej się w części klauzuruwej. Rozkradzona została prawie kompletnie beletrystyka powieściowa i podróznicza. Zdekompletowano kolekcję klasyków polskich w salach „dywizyjnych” starszych klas gimnazjalnych. Po wojnie starano się uzupełnić księgo-

³² *Echa jubileuszowego obchodu w r. 1936*, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji...*, za rok szkolny 1936/1937, R. XLIII, s. 7.

³³ J. Niemiec, *Zakład Naukowo-Wychowawczy...*, s. 226.

³⁴ *Ustawy i przepisy Zakładu Naukowo-Wychowawczego oo. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem*, Chyrów 1937, s. 8.

³⁵ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, 1172 – I, k. 165: *Zakład Chyrowski*. Napisał x. H. Jackowski TJ, *Odbitka z Przeglądu Powszechnego*, Lwów 1891, s. 17.

³⁶ Z.T. Martynowski, *Co zawdzięczam Chyrowowi?*, [w:] *Chyrowiaczy*, pod red. Ludwika Grzebieńia SI, Kraków 1990, s. 33.

zbiór. Przybytek książek w bibliotece uczniowskiej wynosił np. w latach 1917–1921 tylko 60 dzieł, a w roku 1927/1928 aż 1169³⁷. Uczniom klas VII i VIII pozwolono korzystać z biblioteki profesorskiej pod nadzorem nauczycieli przedmiotowych³⁸. Od 1926 r. trwała reorganizacja bibliotek uczniowskich na wniosek ówczesnego polonisty i „zawiadowcy” księgozbioru uczniowskiego o. Władysława Rejowicza (1872–1947). Z sal lekcyjnych gimnazjum wyższego (klasy V–VIII) wycofano książki z zakresu historii i literatury pięknej, pozostawiając tam tylko podręczniki. Książki o tematyce humanistycznej przeniesiono do osobnej biblioteki dla uczniów klas starszych. Łącznie było ich około 1500 woluminów, podzielonych na kilka działów: historia (ok. 440), rozprawy literackie (ok. 350), utwory literackie (ok. 370), powieści (ok. 170), reportaże geograficzne i varia (ok. 140)³⁹. O. Konopka podjął się skatalogowania tych zbiorów z pomocą uczniów, przyjmując metodę ułatwiającą ewidencję wypożyczeń i prowadzenie statystyki czytelnictwa. Najczęściej korzystali z tejże biblioteki uczniowie klas VI i VII. Klasy V i VI pasjonowały się beletrystyką młodzieżową oraz literaturą popularnonaukową, zwłaszcza geograficzno-podróżniczą. Klasy VII i VIII najczęściej wypożyczały rozprawy i dzieła literackie. W gimnazjum niższym (kl. I–IV) interesowano się szczególnie powieściami i opowiadaniem dla dzieci i młodzieży. Książki dla tej grupy wiekowej (9–13 lat) znajdowały się tylko w salach dywizyjnych. W latach 1926/1927–1931/1932 z księgozbiorów uczniowskich korzystało od 75% do 100% ogółu gimnazjalistów⁴⁰.

Generalne zmiany w organizacji biblioteki zaprogramowano po reformach jędrzejewiczowskich (1931–1934). W miejsce pełnego, ośmioklasowego gimnazjum wyższego wprowadzona została 6-klasowa szkoła powszechna II stopnia (przyjmowano do klasy III), gimnazjum 4-klasowe i 2-letnie liceum z dwoma profilami kształcenia humanistycznym i matematyczno-fizycznym. Każdy z typów szkół miał być wyposażony w odpowiednio dla niego dobrany księgozbiór, który postanowiono odświeżyć o aktualności wydawnicze odpowiednio do potrzeb realizacji nowego programu. Reorganizacja biblioteki i wdrażanie reformy zbiegło się z koniecznymi inwestycjami w Chyrowie, a także z kryzysem gospodarczym w kraju. Nowości przybywało więc nie tak szybko jak się spodziewano.

By propagować czytelnictwo, wychodzono naprzeciwko pozalekcyjnym zainteresowaniom uczniów, zaopatrując w specjalistyczne książki także kółka zainteresowań i organizacje młodzieżowe. Biblioteczka Sodalicji Mariańskiej dysponowała

³⁷ *Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu...*, za rok szkolny 1927/28, R. XXXIV, s. 43.

³⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu...*, za rok szkolny 1920/1921, R. XXVII, s. 19–20; *Konwikt Chyrowski w ubiegłym dziesięcioleciu. Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu...*, za rok szkolny 1927/1928, R. XXXIV, s. 41.

³⁹ *Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu...*, za rok szkolny 1925/1926, R. XXXII, s. 18.

⁴⁰ Wyliczenia statystyczne na podstawie *Sprawozdań Dyrekcji Zakładu...*, wykonała: Małgorzata Zajac w ramach rozprawy magisterskiej „Biblioteki Zakładu Naukowo-Wychowawczego oo. Jezuitów w Chyrowie (1886–1939) na tle dziejów Towarzystwa i jego specyfiki naukowo-dydaktycznej”, napisanej w Wyższej Szkole Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie, pod kierunkiem dr hab. Henryka Kramarz, prof. AP, s. 83–85.

ponad 2500 książkami, głównie religijnymi. Koło ks. Piotra Skargi, założone w 300-rocnicę śmierci wielkiego kaznodziei w 1912 r., posiadało biblioteczkę liczącą około 1500 pozycji dotyczących przeważnie spraw ignacjańskich. Ewidencją wypożyczeń i egzekwowaniem zwrotów w tych księgozbiorach zajmowali się sami uczniowie, a pracę ich nadzorował o. Teofil Bzowski (1873–1959), opiekun Sodalitacji i Koła Skargowskiego. W 1932 r. założono biblioteczkę Koła Wiedzy Religijnej, do którego należeli raczej uczniowie starsi. Koło zainspirował i nad biblioteką czuwał o. Karol Krokoszyński (1874–1948), moderator Sodalitacji Mariańskiej i współredaktor miesięcznika „Sodalis Marianus”, uczący młodzież chyrowską wypływać na głębie myślenia religijnego. O biblioteczkę dla Koła Fotograficznego upomniał się o. Michał Maćkowski (1849–1901), okresowo prefekt generalny konwiktury chyrowskiej. Biblioteczką ta pod koniec okresu międzywojennego liczyła 240 książek dotyczących fotografowania⁴¹. Przez długi czas Kołem Fotograficznym opiekował się i książki wypożyczał br. Zygmunt Wojtych (1859–1932), nauczyciel rysunków i stenografii, konwiktowa „złota rączka”⁴². Profesor br. Wojtych prowadził także wzorowo księżnicę sali rysunkowej (670 dzieł z zakresu technik malarskich i techniki w ogóle, 45 albumów z reprodukcjami malarstwa, 250 wzorów pisma, grafiki, rysunku, 350 podręczników dotyczących plastyki i rękodzieła artystycznego, 15 czasopism fachowych oraz kilkaset broszur o różnorodnej tematyce technicznej i artystycznej). Biblioteczki przedmiotowych kół zainteresowań przynależały do księgozbiorów odpowiednich pracowni lekcyjnych. Wśród księgozbiorów wielu kół zainteresowań istniejących w Chyrowie szczególnie bogato zaopatrzona była biblioteka muzyczna, która dzieliła się na trzy działy: orkiestrowy (1318 tek nut); kapelowy (70 tek nut na orkiestrę oraz ponad 1000 numerów nut z kompozycjami na pojedyncze instrumenty, najczęściej na fortepian i skrzypce); śpiewu (1390 numerów z nutami dla chóru). Oprócz nut w bibliotece tej znajdowały się również książki z historii muzyki i muzykologii, przeważnie w języku niemieckim. Dla chóru oraz młodzieży zainteresowanej prenumerowano w latach trzydziestych dwa czasopisma muzyczne. Własne biblioteczki mieli gimnazjaliści uczący się nadobowiązkowo języków obcych, czy stenografii. Stenografowie dysponowali 90 podręcznikami i książkami pomocniczymi przy opanowywaniu sztuki stenografowania. W biblioteczkę lecznicy zakładowej (infirmarii) przechowywano literaturę rozrywkową dla chorych. Osobny księgozbiór pozostawał do dyspozycji uczniów—eksternistów. Kształcące się tym sposobem dzieci okolicznego ziemiaństwa i zamożniejszych mieszczan przeważnie chyrowskich mogli w swej szkolnej bibliotece wypożyczać literaturę naukową oraz piękną i rozrywkowo-beletrystyczną. Biblioteka eksternów liczyła ponad 800 woluminów i prenumerowała 6 czasopism⁴³.

⁴¹ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, 1417, s. 31–32.

⁴² *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach polski i Litwy 1564–1995*, s. 755.

⁴³ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego..., 1417, s. 31–32.

Księgozbiory chyrowskie były jednym z czynników warunkujących bardzo wysoki poziom naukowo-dydaktyczny tamtejszego zakładu. Nawyk samodzielnej pracy z książką i twórczego myślenia wyróżniał absolwentów Gimnazjum oo. Jezuitów w Bąkowicach koło Chyrowa tak w pracy naukowej, jak i na rozmaitych stanowiskach zawodowych. Jak świadczą Sprawozdania dyrektorskie, wielu uczniów już w klasach niższych odpadało, nie nadążając za wygórowanymi wymaganiami i dyscypliną. Kto jednak zdał w tamtejszym gimnazjum maturę, przejawiał w życiu i działalności zawodowej niepospolicie dojrzałą osobowość i twórczy intelekt. Chyrów bardzo wysoko cenili nawet tak wymagający ówczesni luminarze nauki jak profesor hrabia Stanisław Tarnowski⁴⁴. Klasyczny system kształcenia w wydaniu jezuitickim nie zawiódł, lecz ciągle dopasowywał się do potrzeb czasu, a nawet go wyprzedzał, czego świadectwem był także system gromadzenia i organizacji księgozbioru. Chyrów oraz jego biblioteka, tak jak i w ogóle „chyrowiaczy”, mają swą realiami uzasadnioną legendę.

Library at the Jesuit Institution for Scholarship and Education in Bąkowice near Chyrów – Setting-Up and Organisation (1886–1939)

Abstract

Towards the end of 1930's, the Library at the Jesuit Institution for Scholarship and Education in Bąkowice consisted of over 50 thousand volumes. The collection included medieval manuscripts, incunabula, old music prints, collections of the 18th-century maps, rare scholarly and scientific works, academic and school manuals from Jesuit Colleges (the oldest ones from Połocko), from missions (e.g. Minsk) and from Jesuit houses before the abolition of the order. Jesuits tried to regain the volumes, dispersed and stolen after the abolition, after the order had been reestablished. They bought back many books and received others as free contributions. Thanks to Jesuit activity, part of the collection was first gathered in their College in Tarnopol, set up in 1820, and later on taken to Bąkowice. After the College in Tarnopol had been closed in 1886, the Jesuits opened the Institution for Scholarship and Education in Bąkowice near Chyrów. Its nucleus was the collection from Tarnopol. Jesuit scholars attached special importance to developing the library, the quality of new books, their didactic functionality, protection and storage, library rooms, structure, organisation and the system of description. As far as number, value and educational functionality were concerned, the collection from Chyrów exceeded libraries of all secondary schools in Galicia and – later on – in the independent Poland. In 1939 the Institution was liquidated by the Soviet authorities, and during the war the collection of books was destroyed.

⁴⁴ Stanisław Tarnowski (za:), *Pamiętka dwudziestopięciolecia Chyrowskiego Komwiku 1886–1911*, Chyrów 1911, s. 46; *Losy maturzystów*, tamże, s. 42–46.